

KIERUNKI WE WSPÓŁCZESNYCH BADANIACH NAD LISTEM JAKUBA

List Jakuba, podobnie jak inne listy powszechnie, był przez wiele lat niedostrzegany przez badaczy Nowego Testamentu. Wyraźny przełom tej sytuacji nastąpił po opublikowaniu przez Martina Dibeliusa w 1921 r. wielokrotnie wznawianego komentarza, który został zrewidowany po jego śmierci przez Heinricha Greevena i na nowo wydany w Getyndze w 1964 r. jako *Der Brief des Jakobus. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament*. Rangę tego opracowania poświadcza jego przekład i wydanie w języku angielskim po ponad pół wieku od ukazania się pierwszego wydania.¹

Postulaty wysunięte na początku XX w. przez Dibeliusa, spowodowały wyraźne ożywienie zainteresowań Listem Jakuba, trwające do dziś. I chyba nie będzie przesadą stwierdzenie, że większość badaczy, obecnie zajmujących się tym listem, za punkt odniesienia swoich badań obiera propozycje Dibeliusa. Dlatego podział współczesnych trendów można by poczynić *ad hoc* według kategorii: po pierwsze, zagorzałych przeciwników i krytyków Dibeliusowych propozycji, po drugie, jego zdecydowanych kontynuatorów, i po trzecie, tych, którzy, budując własne koncepcje, próbują godzić obydwie stanowiska. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że badania nad Listem Jakuba prowadzone w obecnej dobie są wielokierunkowe i obejmują właściwie wszystkie aspekty tego utworu: od najbardziej ogólnych, dotyczących autora, adresatów, podłoża powstania, gatunku i struktury literackiej do bardzo szczegółowych, zajmują-

¹ M.A. Williams (tł.), *A Commentary of the Epistle of James*, Hermeneia, Fortress 1976.

cych się rozmaitymi kwestiami, dotyczącymi na przykład właściwości języka utworu i jego przesłania. W badaniach tych stosuje się całe *spectrum* współcześnie używanych w literaturoznawstwie metod badawczych: od historycznych, przez literackie, komparatystyczne, po antropologiczno-socjologiczne. Wielokierunkowość badawcza w przypadku Listu Jakuba doskonale wpisuje się w pluralistyczne tendencje hermeneutyczne doby postmodernizmu. Tak bogata perspektywa badawcza to niewątpliwie wartość sama w sobie. Można jednakże zauważyć na tym polu dość charakterystyczny paradoks. Przez to, mniej lub bardziej świadome, odniesienie badaczy do postulatów Dibeliusa, mamy do czynienia ze swoistym ograniczeniem badawczym. Wydaje się, że dzisiaj w wielu podejmowanych kwestiach dyskusja zaczyna się „wysycić”. Todd C. Penner zauważa, że badania nad Listem Jakuba potrzebują nowego przełomu.² Rzeczywiście w najnowszych badaniach, zwłaszcza ostatniej dekady, można mówić o powrocie, ale w nowej odsłonie, do szczególnego zainteresowania religijnym wymiarem tego utworu. Zarysowują się tendencje do odczytywania Listu Jakuba jako dobra ogólnokulturowego, szczególnego „dorobku” literatury, traktującej na tematy społeczne.

1. Status Listu Jakuba w historii chrześcijaństwa do początku XX w.

List Jakuba, jako pismo kanoniczne, ma dość złożoną historię recepcji.³ W znacznej mierze problemy z uznaniem jego kanoniczności związane są z tymi samymi kwestiami, o które spierają się i współcześni badacze – tożsamości autora, środowiska powstania i adresatów oraz specyficznej zawartości tematycznej pisma.

Najwcześniej autorytetem pisma natchnionego List Jakuba cieszył się w Kościołach wschodnich. Stało się tak głównie pod wpływem autorytetu

² Zob. T.C. Penner, *The Epistle of James in Current Research*, Currents in Research. Biblical Studies 7/1999, s. 298.

³ Na temat historii kanoniczności Listu Jakuba szerzej piszą m.in.: P. J. Hartin, *James*, SPS 14, Collegeville 2003, s. 6-10; L.T. Johnson, *The Letter of James. A New Translation with Introduction and Commentary*, Doubleday 1995, s. 126-143; J. Kozyra, *List świętego Jakuba. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, NKB NT 16, Częstochowa 2011, s. 48-57.

Orygenes, który umieścił pismo w swoim wykazie ksiąg świętych,⁴ uznając autorstwo „Jakuba brata Pańskiego”. Często cytował list w swoich tekstach apologetycznych.⁵ Spuściznę tę przejmują Klemens Aleksandryjski i Didym oraz dalsi kontynuatorzy szkoły aleksandryjskiej. List Jakuba pojawia się w napisanym w połowie IV w. liście bp. Atanazego Aleksandryjskiego, zawierającym spis wszystkich 27 ksiąg Nowego Testamentu. Tradycja aleksandryjska odpowiada w głównej mierze za umocnienie się poglądów o wczesnej dacie listu i powiązanie go z Jakubem, „bratem Pańskim”, wzmiankowanym w Liście do Galatów. Na terenach Palestyny status Listu Jakuba jako natchnionego pisma potwierdza w swoim wykazie Cyryl Jerozolimski. Powszechnie w środowisku palestyńskim za autora Listu Jakuba uznawano Jakuba, przełożonego Kościoła w Jerozolimie w czasach apostołskich. Środowisko szkoły antiocheńskiej oraz Kościołów kapadockich nie zawsze podzielało stanowisko szkoły aleksandryjskiej, dotyczące datacji i autorstwa, jeszcze większe różnice dotyczyły interpretacji tekstu. Ale pisarze tego nurtu również często cytowali List Jakuba w swoich pismach. W monofizycznym kanonie syryjskim zaś List Jakuba pojawia się w V w. wraz z 1P i jego natchnienie nie jest kwestionowane.

W Kościele zachodnim List Jakuba zostaje przyjęty właściwie dopiero w IV w. i to pod silnym wpływem autorytetu Orygenes, na którym opierał się Hieronim. W wykazie Muratoriego (druga poł. II w.) bowiem jeszcze w ogóle się nie pojawia, chociaż wykaz ten obejmuje znacznie mniejsze pisma: List Judy oraz Drugi i Trzeci List Jana. Niektórzy uznają to za argument potwierdzający późną datację tego pisma lub też brak znajomości listu na terenach Kościoła rzymskiego. Jednak wczesne pisma Kościoła zachodniego wykazują wyraźne paralele do Listu Jakuba: *1 List Klemensa Rzymskiego* (ok. 95 r.) oraz *Pasterz Hermasa* i *Didache* (poł. II w.). Mogłoby to wskazywać na dobrą znajomość tego tekstu, ale nie ma żadnych świadectw potwierdzających, by List Jakuba był uznawany powszechnie za kanoniczny w Kościele zachodnim przed IV w.⁶ Znacznie więcej pisarzy zachodnich przemilcza istnienie

⁴ Zob. *Patrologia Graeca* (dalej: PG) 12:857.

⁵ Orygenes, jak i później Cyryl z Aleksandrii, posługiwali się tekstem Listu Jakuba do wyjaśniania i właściwej interpretacji tekstu Listu do Rzymian; zob. Orygenes, *Commentarium in Epistulam ad Romanos* II,12,13; IV, 3,8; VII,1; IX,24 (PG 14:900.908.96 1.970.989.1159.1226) oraz Cyryl Aleksandryjski, *Epistulam ad Romanos* IV,2; VII,16; VII,26 (PG 74:781.812.825).

⁶ J. Kozyra uważa, że są to wystarczające dowody, potwierdzające autorytet natchnienia Bożego, jakim się cieszył List Jakuba w Kościele zachodnim już w okresie apostołskim,

listu. Pod koniec IV w. jako kanoniczny List Jakuba występuje w wykazie Damazego, w piśmiennictwie Augustyna oraz Hieronima, który umieszcza go w Wulgacie, ale Euzebiusz wyklucza jego przynależność do kanonu, przedstawiając konkretne argumenty, podające w wątpliwość głównie apostołskie pochodzenie tego pisma. Wyrażanie wątpliwości tego typu bynajmniej nie kończy się wraz z Euzebiuszem, ale to nie zmienia już pozycji Listu Jakuba w kanonie Kościoła zachodniego.⁷

Kanoniczność Listu Jakuba zostaje ponownie zanegowana w dobie reformacji. Marcin Luter nie uznał apostołskiego pochodzenia listu i twierdził, że List Jakuba przeczy nauce tekstów Ewangelii i tekstów Pawłowych i powinien być usunięty z kanonu. Deprecjonował jego wartość, posługując się swoistą retoryką, nazywając pismo „Listem Jakubika” oraz „słomianym”, nadającym się na rozpałkę.⁸ W obronie kanoniczności pisma stanął Jan Kalwin, który uważał, że List Jakuba zawiera praktyczną naukę postępowania chrześcijańskiego. Filip Melancton, stojący po tej samej stronie, dowodził zaś, że nie ma rozbieżności między nauką Listu Jakuba a listami Pawła. Spojrzenie Kalwina czy Melanctona było na tyle niewystarczające, że argumentacja Lutra zdeterminowała kierunek badań nad Listem Jakuba w kręgach protestanckich, ale na tyle skuteczne, by nie usunąć tekstu tego pisma z kanonu. Badania uczonych protestanckich zdominowała kwestia domniemanych teologicznych sprzeczności między listami Pawła a Listem Jakuba. Trend ten utrzymał się niemal do połowy XX w. W Kościele katolickim, od kiedy Sobór Trydencki oficjalnie zatwierdził kanoniczność Listu Jakuba wraz z innymi pismami deuterokanonicznymi i uciął dyskusje nad jego natchnieniem, paradoksalnie zainteresowanie listem wśród badaczy katolickich przygasło, właściwie aż do XX w.

por. tenże, *List świętego Jakuba*, s. 50. Argumentację taką już wcześniej uznał za wątpliwą A.C. Sundberg, który wykazuje wiele pism wczesnochrześcijańskich, wielokrotnie cytowanych przez Ojców Kościoła, cieszących się niewątpliwym autorytetem, którym jednak nie nadano rangi pism natchnionych; por. A. C. Sundberg, *Canon Muratori: A Forth Century List*, Harvard Theological Review 66/1973, s. 1-41; H. I. Gamble, *New Testament Canon: Its Making and Meaning*, Philadelphia 1985.

⁷ Por. L.T. Johnson, *The Letter of James*, s. 135-140.

⁸ Por. np. J. Kozyra, *List świętego Jakuba*, s. 56.

2. Badania Martina Dibeliusa nad Listem Jakuba – przełom

Radykalizm komentarza M. Dibeliusa przełamywał utrzymujący się od doby reformacji impas. Przede wszystkim Dibelius zajął się Listem Jakuba jako takim, tzn. bez kontekstualnego odniesienia do listów Pawłowych. Podjął on głównie kwestie literackie, dotyczące tego utworu, do tej pory w ogóle nie brane pod uwagę.⁹ Tekst Listu Jakuba, zatem, został poddany rygorystycznym kryteriom wtedy jeszcze ciągle kształtującej się krytyki historyczno-literackiej. Zgodnie z jej wyznacznikami, za istotne Dibelius uważał ustalenie w pierwszej kolejności literackiego gatunku i ewentualnych mniejszych form literackich tekstu, w dalszej zaś kolejności historycznych aspektów powstania utworu (autora, odbiorców, datacji).¹⁰

Jakie były główne wnioski Dibeliusa? Po pierwsze wykluczył on przynależność Listu Jakuba do epistolografii. Uznał ten tekst za parenezę, którą rozumiał, jako zbiór wszelkiego typu luźnych sentencji o charakterze mądrościowym.¹¹ Taka forma parenezy jest właściwa dla literatury dydaktycznej i można znaleźć jej odpowiedniki zarówno w ówczesnej literaturze żydowskiej, jak i w literaturze hellenistycznej. List Jakuba spełnia, zdaniem Dibeliusa, wszystkie jej podstawowe wymogi: ma charakter ekshortacyjny, uogólniający, wykorzystuje materiał uznany lub dający się potwierdzić doświadczalnie i wykazuje luźną antologiczną strukturę oraz rytmiczność.¹²

Po drugie, ponieważ styl Listu Jakuba jest zdominowany przez diatryby, to granice jednostek wyznaczają poszczególne „wypowiedzi” w ramach tychże. Dibelius uznał, że poszczególne „wypowiedzenia” w liście nie są ze sobą powiązane i nie tworzą ścisłej kompozycyjnej struktury. Jako wypowiedzi sentencjonalne, o wysyceniu moralno-etycznym, stanowią formę praktycznej rady, co do właściwego postępowania, są zatem w jakiś sposób niezależne od

⁹ Zastosował on do Listu Jakuba wypracowane wcześniej metody literackiej analizy tekstu w odniesieniu do tekstów Ewangelii; M. Dibelius, *Die Formgeschichte des Evangeliums*, Tübingen 1919.

¹⁰ Por. W. Baird, *History of New Testament Research*, t. 2: *From Jonathan Edwards to Rudolf Bultmann*, Augsburg Fortress 2003, s. 269 nn.

¹¹ Por. M. Dibelius, *James: A Commentary of the Epistle of James*, Philadelphia 1976, s. 11.

¹² Na niezbędne dla antycznej parenezy cechy, które Dibelius uważał za właściwe dla Listu Jakuba, wskazuje J.G. Gammie, *Paranetic Literature: Toward Morphology of Secondary Genre*, *Semeia* 50 /1990, s. 43-50.

konkretnego kontekstu historycznego. Jako tak rozumiany tekst, List Jakuba, zdaniem Dibeliusa, nie wymaga skomplikowanej rekonstrukcji historycznej (tak jak w przypadku Ewangelii). Nie oznacza to oczywiście, że Dibelius uważał, że tekst jest zawieszony w historycznej próżni (a z takim zarzutem można się spotkać u niektórych jego późniejszych krytyków).

Po trzecie, ponieważ postulował on traktowanie tekstu zgodnie z jego formą literacką, a jego zdaniem pareneza, jako gatunek nienarracyjny, z założenia niefaktograficzny, nie wskazuje na kontekst wydarzeniowy, to z tego powodu wszystkie kwestie dotyczące kontekstu, autora, adresatów i ich środowiska, wymagają dodatkowych, pozatekstualnych, studiów historycznych.

Po czwarte, Dibelius, dokonując tego swoistego mariażu badań historycznych nad wczesnym chrześcijaństwem z badaniami czysto literackimi, odrzucił wcześniejsze tezy Luisa Massebieau i Fridricha Spitty sugerujące, że List Jakuba jest typowym pismem judaistycznym, z późniejszymi chrześcijańskimi interpolacjami.¹³ Dibelius także opowiedział się za wczesną datacją utworu, ale uznał go za typowy zbiór parenez, reprezentujący poglądy moralno-etyczne pierwszych chrześcijan.

3. Badania doby post-Dibeliusowej

Komentarz Dibeliusa dał początek intensywnym badaniom historyczno-krytycznym nad Listem Jakuba. Metoda ta dominowała w studiach nad listem do lat 70. i oczywiście nadal jest wykorzystywana. Ostatnie dekady natomiast przyniosły w postępowaniu metodologicznym zdecydowane zmiany. Badacze wybierają nowe paradygmaty z zakresu socjologii, antropologii kulturowej oraz retoryki. Przy okazji badań nad Listem Jakuba toczy się na gruncie metodologicznym dyskusja, na ile analiza retoryczna jest przydatna do odtworzenia kontekstu autora i adresatów i gdzie przebiega granica utożsamienia sytuacji retorycznej z historyczną.

Studia historyczno-krytyczne nad listem, mimo że miały ten sam punkt wyjścia co prace Dibeliusa, postawiły jednak przed badaczami nowe pytania,

¹³ Tabelaiczne zestawienie okresu badań do lat 80. XX w., porządkujące badaczy opowiadających się za wczesną lub późną datacją Listu Jakuba oraz za autorstwem przed-Jakubowym, pseudo-Jakubowym lub post-Jakubowym, przedstawia w swoim komentarzu P. H. Davids, *The Epistle of James. A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids 1982, s. 4.

domagające się weryfikujących odpowiedzi.¹⁴ Podkreśla się w ich wynikach, m.in. swoiste napięcie, uwidaczniające się w tekście Listu Jakuba: z jednej strony wysokiej klasy język grecki autora listu, zbliżający się do greki klasycznej, co zdecydowanie może osadzać autora w środowisku hellenistycznym, z drugiej strony zaś, zwraca się uwagę na mocne powiązania z językiem i pojęciowaniem teologicznym Septuaginty, co zazwyczaj skutkuje przekonaniem o zakorzenieniu w judaizmie. Dlatego powrócił w krytyce historyczno-literackiej problem identyfikacji autora Listu Jakuba i pytanie, czy mógł być to rzeczywiście wzmiankowany przez Pawła „Jakub, brat Pana”, i czy był to Jakub zwany Sprawiedliwym, przełożony pierwotnego Kościoła w Jerozolimie, a idąc dalej, kiedy zatem powstał ten tekst i do kogo był skierowany. Studia te dostarczyły wnikliwych prób identyfikacji, zarówno autora, jak i adresatów, ale „potknęły się” o uzyskane wyniki badawcze, niekiedy zupełnie się wykluczające. To jednak pokazuje, jak bardzo w przypadku badań nad Listem Jakuba efekt badawczy zależy od przyjętych założeń. Wyzwolenie studiów historyczno-krytycznych nad listem od Dibeliusowego rozumienia parenezy (w oderwaniu od kontekstu socjologicznego) wymusiło ponownie pytania o naturę przesłania listu. Skoro bowiem parenezy miałyby być w wydaniu wczesnochrześcijańskim najbliższym odzwierciedleniem etyczno-moralnego nauczania samego Jezusa, to czy List Jakuba jest bardziej pierwotną formą tego nauczania, od tej którą znajdujemy w Ewangeliach? Czy taki sposób ujęcia Jezusowego nauczania w liście mógł mieć wpływ na tak skąpe bezpośrednio odwołania się do osoby Jezusa i Jego zbawczego dzieła?

Ostatnie dziesiątki lat w badaniach na Listem Jakuba charakteryzują się uwzględnieniem modeli socjologicznych i antropologii kulturowej, które są pomocne zwłaszcza w studiach nad kontekstem kulturowym autora i adresatów. Należy tu wymienić zwłaszcza prace Pedrito U. Maynarda-Reida, *Poverty and Wealth in James* (New York 1987); Elzy Tamez, *The Scandalous Message of James: Faith without Works Is Death* (New York 1992); Johna Elliotta, *The Epistle of James in Rhetorical and Social Scientific Perspective: Holiness-Wholeness and Patterns of Replications* (BTB 23/1993, s. 71-81); Davida Rhoadsa, *The Letter of James: Friend of God* (CurTM 25/1998, s. 473-86); Davida Hutchinsona Edgara, *Has Not God Chosen the Poor? The Social Setting of the Epistle of James* (Sheffield 2001); Luke'a T. Johnsona, *The Social*

¹⁴ Jedną z najlepszych pozycji, obszernie nakreślających problematykę badań historyczno-literackich nad Listem Jakuba, zwłaszcza jeśli chodzi o identyfikację autora, jest J. Painter, *Just James: The Brother of Jesus in History and Tradition*, Columbia 1997.

World of James, w: *Brother of Jesus Friend of God* (Grand Rapids 2004). Badania te przede wszystkim przynoszą nowe rozwiązania w sprawie możliwego autorstwa, odbiorców oraz ich sytuacji, a także możliwego czasu powstania listu. W dalszej kolejności rzutują również na sposób interpretacji zawartych w liście zaleceń i argumentacji.

Kolejnym mocnym akcentem współczesnych badań nad Listem Jakuba jest zastosowanie analizy retorycznej, która jest wykorzystywana nie tylko do badań nad jego językiem, lecz także do analizy struktury tego pisma, jego integralności, a nade wszystko perswazyjnej nośności poszczególnych wypowiedzi i egzegezy całościowego przesłania utworu. Pierwszą ważną tego typu pracą było *Der Jakobusbrief im Licht der Rhetorik und Textpragmatik*, Wilhelm H. Wuellnera (LB 43/1978, s. 5-66). Autor ten skoncentrował się na analizie cech perswazyjnych poszczególnych, wyróżnionych przez siebie fragmentów tekstu Listu Jakuba, według zasad współczesnej teorii retoryki. Drugą ważną pozycją jest praca Wesleya H. Wachoba, *The Voice of Jesus in the Social Rhetoric of James* (Cambridge 2000), w której zagadnienia retoryczne listu są podejmowane w odniesieniu do środowiska społecznego autora i adresatów. Cenny, jeśli chodzi o ten kierunek badań, jest również socjo-retoryczny komentarz autorstwa Bena Witheringtona III, *Letters and Homilies for Jewish Christians. A Socio-Rhetorical Commentary on Hebrews, James and Jude* (Dovner Grove 2007, s. 385-555). Uwzględnia on nie tylko możliwą strukturę retoryczną pisma, lecz także w ramach tej struktury ocenia sposób i siłę perswazji w liście. Zdaniem Witheringtona, perswazja ta jest ukierunkowana na odbiorcę, który jest osadzony w swoim kontekście kulturowym, zatem odczytanie zamysłu perswazyjnego listu umożliwi dzisiejszemu czytelnikowi zapoznanie się z problemami pierwszych odbiorców tego pisma, które akcentuje jego autor.

Trzeba zwrócić uwagę, że badania retoryczne tych i innych autorów, przede wszystkim przełamały impas, utrzymujący się od czasów Dibeliusa, w zakresie pojmowania integralnej struktury listu. Dają także asumpt do spojrzenia w nowym świetle na zagadnienia autorstwa i adresatów listu oraz przyjętego sposobu wypowiedzi.

A. Dyskusja nad gatunkiem i strukturą literacką

Wydaje się, że obecnie dyskusja nad tym, czy pismo to jest listem, czy prezentuje inny gatunek literacki nieco wygasła. Nie padają nowe propozycje, ale prób identyfikacji gatunkowej na przestrzeni lat wysunięto bardzo wiele. Dziś

za najbardziej znaczące należałoby uznać: parenezę, homilię, list (zarówno rzeczywisty, jak i fikcyjny: parenetyczny, otwarty, list do diaspory) dyskurs protreptyczny oraz retoryczną argumentację deliberatywną, wpisaną w konwencję epistolarną.

Propozycje traktowania Listu Jakuba za homilię, wysunięte w badaniach historyczno-literackich, przede wszystkim wyrastały z próby wytłumaczenia braku integralności pisma i trudności z wyodrębnieniem jego jednolitej struktury. Poza tym, decydującym czynnikiem był dialektyczny charakter wypowiedzi, właściwy dla stylu homiletycznego. To tłumaczy, zdaniem zwolenników takiego rozwiązania, brak spójnej kompozycji i jest wyraźną wskazówką, co do literackiego charakteru tego tekstu. Można uznać, że dzielą oni stanowisko M. Dibeliusa, że epistolarny wstęp nie rzutuje na charakter literacki dalszej części tekstu.¹⁵

Głównym przeciwnikiem w dyskusji z taką propozycją Dibeliusa co do gatunku był L.G. Perdue, *Paraenesis of the Epistle of James* (ZNW 72/1981, s. 241-246), który przedefiniował Dibeliusowe rozumienie parenezy w odniesieniu do Listu Jakuba. Stwierdził on, że ewidentnie tekstowi nadano formę listu, a istniejący preskrypt nie budzi wątpliwości, że tekst powinno się traktować jako literacką epistolografię. Zgodził się jednak, że charakter tego tekstu nie usuwa wątpliwości, czy powstał on jako rzeczywisty list, ale nadane mu cechy listu – zabieg powszechnie stosowany w starożytności, zwłaszcza w przypadku tekstów o charakterze dydaktycznym – narzuca dzisiejszemu czytelnikowi sposób jego czytania, wskazując na domniemanego nadawcę i adresata. List ten L. Perdue sklasyfikował jako parenetyczny, zgodnie z propozycjami Pseudo-Libaniosa. Nadal jednak nie ma w pełni zadowolających opracowań, które rozpoznawałyby podgatunek Listu Jakuba, zgodnie z zasadami starożytnej epistolografii. Na uwagę zasługuje zestawienie Listu Jakuba z wymogami stawianymi w starożytności listom otwartym, w których adresat z założenia był adresatem zbiorowym, określonym w preskrypcie dość ogólnie, co nie oznaczało skierowania wypowiedzi do bliżej nieokreślonej grupy. Takie odniesienie do listu pozostawia tekst pisma w ścisłym związku z kontekstem

¹⁵ Zob. np. H. Thyen, *Der Stil der jüdisch-hellenistischen Homilie*, Göttingen 1955; B.S. Easton, *The Epistle of James*, New York 1957; W. Barclay, *The Letter of James and Peter*, Edinburgh 1960; C.L. Mitton, *The Epistle of James*, Grand Rapids 1966; J. Cantinat, *Les Épîtres de Saint Jacques et Saint Jude*, Paris 1973; S. Laws, *A Commentary on the Epistle of James*, San Francisco 1980. Ku takiemu stanowisku skłania się również J. Kozyra, *List świętego Jakuba*, s. 37.

autora i adresatów. Podobną tendencję wykazują badania M. Tsuji, który odnosi List Jakuba do judaistycznej tradycji listów do diaspory. Zauważa on, że oprócz typowo epistolarnych, formalnych wyznaczników, istotnych dla ustalenia rodzaju literackiego tego tekstu, ważne jest także jego pozostawanie w konwencji tematyki właściwej dla takich pism, koncentrującej się wokół identyfikacji grupy ze wspólnotą „macierzystą” oraz praktycznych wskazówek i rad, które taką identyfikację pozwolą zachować.¹⁶ Takie spojrzenie na rodzaj literacki Listu Jakuba równie mocno generuje związek kontekstu adresatów (choć widziany dość szablonowo) z przesłaniem treści pisma.

Dalszy rozwój badań nad gatunkiem Listu Jakuba stał się możliwy dzięki zaadaptowaniu do nich wyników badań Johna Gammiego na temat literatury parenetycznej,¹⁷ które nie pozwalają na pozostawaniu przy Dibeliusowym rozumieniu Listu Jakuba jako parenezy. Wykazał on mianowicie, że literatura parenetyczna jest gatunkiem literatury mądrościowej. Jego specyfiką jest kierowanie do wspólnoty moralnych wezwań albo zachęcających do zachowania dotychczasowego stylu życia, albo do podjęcia konkretnych działań służących zmianie. Literatura parenetyczna obejmuje kilka podgatunków, z których dwa są istotne w badaniach nad Listem Jakuba, tzw. *paraenesis* i *protrepsis*. W *paraenesis* akcent położony jest na wyliczaniu przepisów i sentencji dotyczących moralnych aspektów ludzkiego postępowania. Posługiwano się nią głównie w celach ułatwiających zapamiętywanie przesłania, które ze sobą nosły i dominowały w formach wypowiedzianych. Dyskurs protreptyczny natomiast ma charakter logicznej argumentacji, oscylującej zazwyczaj wokół jednego zasadniczego tematu i chociaż równie często posługuje się maksymami, obok wezwań i argumentów dialektycznych – analogicznie do parenezy, to nastawiony jest na osiągnięcie skutku przekonania odbiorców.¹⁸ Szczegółowa analiza w świetle tych rozróżnień doprowadziła uczonych do wniosku, że List Jakuba

¹⁶ M. Tsuji, *Glaube zwischen Vollkommenheit und Verweltlichung: Eine Untersuchung zur literarischen Gestalt und zur inhaltlichen Kohärenz des Jakobusbriefes*, Tübingen 1997. Podobnie uważa K.-W. Niebuhr, *Der Jakobusbrief im Licht frühjüdischer Diasporabriefe*, *New Testament Studies* 44/1998, s. 420-443, wykazując związki Listu Jakuba z analogiczną literaturą żydowską.

¹⁷ J.G. Gammie, *Paraenetic Literature*, s. 41-77. Zwrócił on uwagę na rozróżnienie pomiędzy *paraenesis* a *protrepsis*, które wprowadza Pseudo-Izokrates w *Ad Demonicum* 4, stawiając *protrepsis* znacznie wyżej, jeśli chodzi o sposób wyrafinowania mowy. Warto również zwrócić uwagę, że na funkcjonalność *protrepsis* w nauczaniu moralnym wskazywał także Epiktet z Hierapolis, posługując się takim właśnie sposobem wypowiedzi (zob. *Diatryby*, a szczególnie III.23,57).

¹⁸ Zob. też P. J. Hartin, *James*, s. 13.

należy gatunkowo sklasyfikować nie jako parenezę, ale właśnie jako dyskurs protreptyczny, któremu nadano cechy epistolarne.¹⁹

Epistolarnego gatunku Listu Jakuba nie negują również badania retoryczne. Zasadniczo można przyjąć, że mimo różnych propozycji, co do typu rozpoznawanego dyskursu retorycznego w tekście Listu Jakuba, przyjmuje się za oczywiste jego ramy epistolarne i zwraca się szczególną uwagę na charakter tzw. listów otwartych, które wykorzystywały typy argumentacji i kompozycji retorycznej, jako najbardziej skuteczne. Także w tym nurcie mamy dwie znaczące i różniące się propozycje: w przeważającej mierze badacze opowiadają się za dominacją deliberatywnego rodzaju użytej argumentacji,²⁰ ale są też tacy, którzy uważają, że autor Listu Jakuba posłużył się przede wszystkim epideiktyką.²¹

Zdecydowane skoncentrowanie się badaczy w ostatnich latach na strukturze Listu Jakuba nie jest przypadkowe. Jest zarówno owocem postulatów Dibeliusa, jak i wynikiem postępu krytyki literackiej: gatunek literacki i kompozycja utworu rzutują na sposób jego interpretacji i są podstawowymi wyznacznikami w jego hermeneutyce. Patrząc na to zagadnienie, widać wyraźnie, że z jednej strony została podtrzymana tradycyjna dyskusja, z próbą odpowiedzi na pytanie, jakiego typu literaturą jest tekst Listu Jakuba, z drugiej strony zaś proponuje się zupełnie nowe rozwiązania dotyczące kompozycji tego tekstu. W tym samym czasie hipoteza Dibeliusa była konfrontowana i weryfikowana przez badaczy, którzy aplikowali różne narzędzia metodologiczne do badań nad listem.

Przypisywanie Dibeliusowi pierwszeństwa jako temu, który pierwszy zanegował strukturalną jedność Listu Jakuba jest nie do końca prawdziwe. Już wcześniej

¹⁹ Zob. L.T. Johnson, *The Letter of James*, s. 24; P. J. Hartin, *A Spirituality of Perfection: Faith in Action in the Letter of James*, Collegeville 1999, s. 48-49.

²⁰ Tak optują m.in.: W.H. Wuellner, *Der Jakobusbrief im Licht der Rhetorik und Textpragmatik*, *Linguistica biblica* 43/1978, s. 41, 66 (postulował on, że z rodzaju małych jednostek retorycznych Listu Jakuba można wnioskować o całościowym sposobie argumentacji); J.D.N. Van der Westhuizen, *Stylistic Techniques and Their Functions in James 2:14-26*, *Neotestamentica* 25/1991, s. 89-107; D. F. Watson, *An Assessment of the Rhetoric and Rhetorical Analysis of the Letter of James and Implications for Christian Origins. In Reading James with New Eyes: Methodological Reassessments of the Letter of James*, London 2007, s. 99-120; E. Baasland, *Literarische Form, Thematische und geschichtliche Einordnung des Jakobusbriefes*, *ANRW* 25(1988)5, s. 119-39; B. Witherington III, *Letters and Homilies for Jewish Christians. A Socio-Rhetorical Commentary on Hebrews, James and Jude*, Dovner Grove 2007, s. 393.

²¹ Por. np. L. Thurén, *Risky Rhetoric in James*, *Novum Testamentum* 37/1995, s. 262-284.

pojawiły się prace takich egzegetów, jak Heinrich Holtzmann (1890),²² Adolf Jülicher (1904),²³ Joseph Mayor (1892),²⁴ James Ropes (1916),²⁵ którzy uważali, że to pismo nie ma nadrzędnej struktury. Głos Dibeliusa (i szkoły *Formgeschichte*) jednak był decydujący i najbardziej słyszalny i większość późniejszych badaczy na niego się powoływała. Sam Dibelius nie uważał, aby w Liście Jakuba całkowicie nie było koherentnych struktur, przeciwnie dostrzegał, że w jego mniejszych partiach można bez trudu wyodrębnić ich wewnętrzną strukturę. Na ocenę spójności strukturalnej Listu Jakuba jako takiego zaważyło u Dibeliusa rozpoznanie gatunku literackiego. Skoro uważał on, że list ten jest parenezą, na którą składa się zbiór różnotematycznych, niepowiązanych ze sobą pouczeń etyczno-moralnych, to z natury rzeczy wynika brak jego nadrzędnej struktury.

Co ciekawe, opinia Dibeliusa odnośnie do braku nadrzędnej struktury Listu Jakuba panowała niemal niepodzielnie przez półwiecze, mimo że zmieniano w badaniach podejście do gatunku literackiego tego utworu. Mamy w tym nurcie badawczym kontynuatorów propozycji Dibeliusa i stanowiska, że List Jakuba nie wykazuje kompozycji o jednolitej strukturze ze względu na swój parenetyczny charakter. Przykładem takiej zdecydowanej zgody z Dibeliusem może być W. Marxen, który w swoim wstępie do Nowego Testamentu, z całym przekonaniem stwierdza, że w liście tym nie da się wyodrębnić dominującej zasady strukturalnej, co jest charakterystyczne dla tekstów parenetycznych.²⁶ Mamy również w tym nurcie propozycje innego niż pareneza gatunku, ale identyczny sposób wnioskowania o jedności strukturalnej listu. Tak m.in. uważa N. Perrin: List Jakuba jest homilią, dlatego nie respektuje zasad spójnej kompozycji epistolarnej, które zastosowano w innych listach Nowego Testamentu.²⁷ W tym nurcie badań można także umieścić takich autorów, jak np. B.S. Easton, W. Barclay, C.L. Mitton, J. Cantinat, S. Laws.²⁸

²² H.J. Holtzmann, *Hand-Kommentar zum Neuen Testament*, Freiburg 1890.

²³ A. Jülicher, *An Introduction to the New Testament*, London 1904.

²⁴ J. Mayor, *The Epistle of St. James: The Greek Text with Introduction, Notes, and Comments*, London 1910³.

²⁵ J.H. Ropes, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle of St. James*, New York 1916.

²⁶ Zob. W. Marxen, *Introduction to the New Testament: An Approach to its Problems*, Philadelphia 1968, s. 226.

²⁷ Zob. N. Perrin, *The New Testament, an Introduction: Proclamation and Paraenesis, Myth and History*, New York 1974, s. 256.

²⁸ Zob. B.S. Easton, *The Epistle of James*; W. Barclay, *The Letter of James and Peter*; C.L. Mitton, *The Epistle of James*; J. Cantinat, *Les Épîtres de Saint Jacques et Saint Jude*; S. Laws, *A Commentary on the Epistle of James*.

Po przeciwległej stronie plasują się badania, które nie tylko weryfikują pojęcie gatunku, ale także zdecydowanie sprzeciwiają się poglądom o braku koherentnej struktury całego Listu Jakuba. Za jednego z pierwszych współczesnych badaczy, którzy próbowali podważyć to dość powszechne przekonanie o braku jednolitej struktury, można uznać Freda Francisa, który, w opublikowanym w 1970 r., artykule *The Form and Function of the Opening and Closing Paragraphs of James and 1 John* (ZNW 61/1970, s. 110-126), wskazał na strukturalną funkcję wstępnych i końcowych rozdziałów, stanowiących swoistą ramę dla treści znajdującej się między nimi. Trzeba jednak uczciwie powiedzieć, że prekursorami takiego poglądu byli znacznie wcześniej niemieccy badacze: E. Pfeiffer²⁹ oraz H.J. Cladder.³⁰ Po linii F. Francisa poszli m.in. C. Amphoux oraz P. Davids i M. Tsuji, którzy w swoich komentarzach wykazywali przejrzystą i dobrze zorganizowaną strukturę listu, w której szczególną funkcję ramy pełnią rozdziały: wstępny, o bardzo charakterystycznej dualnej strukturze, zauważalnej również w innych pismach greckich oraz końcowy, podsumowujący.³¹ Ten kierunek konfrontacji z poglądami Dibeliusa, co do kompozycji Listu Jakuba, wynikał z nowego sposobu oceny strategii wykorzystania przez jego autora materiałów źródłowych – korzystanie z pierwotnie niekoherentnego materiału (np. parenetycznego) nie determinuje braku spójności finalnej wersji tekstu. Takie stanowisko reprezentują w dalszych badaniach zwłaszcza D. Verner, T.C. Penner, L.T. Johnson.³² Podobne wnioski można zauważyć także u wcześniejszych badaczy, chociaż ich punkt wyjścia jest odmienny. Mam na myśli np. u H. Thyena, M. Gertnera, W. Wessela, M.-E. Boismarda, P. Forbesa, G. Burge'a, R. Hilla.³³

²⁹ E. Pfeiffer, *Der Zusammenhang des Jakobusbriefes*, Theologische Studien und Kritiken 1/1850, s. 163-80.

³⁰ H.J. Cladder, *Die Anfang des Jakobusbriefes*, Zeitschrift für katholischen Theologie 28/1904, s. 37-57. Opiera on swoje przekonanie na dostrzeżonym w tekście chiasmie, którego wcześniejsze elementy strukturalne antycypują tematy późniejsze.

³¹ Zob. C. Amphoux, *Systèmes anciens de division de l'Épître de Jacques et compositions littéraire*, Biblica 62/1981, s. 390-400; P. H. Davids, *The Epistle of James*, s. 22-29; M. Tsuji, *Glaube zwischen Vollkommenheit und Verweltlichung*.

³² D. Verner, *The House Hold of God: the Social World of the Pastoral Epistles*, Chico 1983; T. C. Penner, *The Epistle of James and Eschatology: Re-Reading an Ancient Christian Letter*, Sheffield 1996; L. T. Johnson, *The Letter of James*, s. 13-15; tenże, *Brother of Jesus, Friend of God. Studies in the Letter of James*, Grand Rapids 2004, s. 37-38.

³³ Zob. H. Thyen, *Der Stil der jüdisch-hellenistischen Homile*; W. Wessel, *An Inquiry into the Origin, Literary Character, Historical and Religious Significance of the Epistle of James*, Edinburgh 1953; M. Gertner, *Midrashic Terms and Techniques in the New Testament: the Epistle of James, a Midrash on a Psalm*, Semeia 3/1964, s. 463; M.-E. Boismard, *Une Liturgie Baptismale dans la Prima Petri II – son Influence sur l'Épître de*

Drugi kierunek konfrontacji z hipotezą Dibeliusa uderzał już w samo sedno jego metodologicznych założeń, a mianowicie był pochodną redefiniowania jego rozumienia pojęcia parenezy. Parenetyczny charakter wypowiedzi w Liście Jakuba wcale nie wyklucza tego, że jest on adresowany do konkretnych odbiorców i zakorzeniony w ściśle określonej sytuacji religijno-społecznej, która powinna rzutować na sposób jego interpretacji. Tekst zawierający pouczenia jest zawsze tekstem adresowanym do założonego odbiorcy, to musi powodować skutek w kompozycji tekstu, która nie może być przypadkowa, bo wówczas zdecydowanie obniża się jego siła przekonywania. Przekonujące badania w tym zakresie ogłosili L. Perdue³⁴ oraz W. Wachob.³⁵

Najnowsze badania naukowe nad jednością Listu Jakuba wpisują się już w nurt przekonania o tym, że jest to pismo o jednolitej lub zwartej kompozycji. Jednakże badacze różnią się, jeśli chodzi o zasadę, która rządzi tą strukturą. Zazwyczaj jednak wszyscy są zgodni, że wpisuje się ona w nadane tekstowi ramy epistolarne. Możemy wyróżnić kilka tendencji w proponowanych wynikach, ale wszystkie one oscylują wokół teorii strukturalizmu, komunikacji oraz retoryki. I tak możemy mówić o ujęciach struktury zgodnej z formalną budową listu, od najprostszych, które przewidują preskrypt, wprowadzenie i wyjaśnienie,³⁶ po bardziej rozbudowane, które oprócz elementów formalnych listu, proponują rozbudowany układ przemyślanej konstrukcji korpu-

Jacques, *Révue biblique* 64/1957, s. 161-183; P. B. Forbes, *The Structure of the Epistle of James*, *Evangelical Quarterly* 44/1972, s. 147-153; G.M. Burge, „*And Threw Them Thus on Paper*”: *Recovering the Poetic Form on James 2,14-26*, *Studies in Biblical Theology* 7/1977, s. 31-45; R. Hill, *An Analysis of James 3-5 to the Paragraph Constituent Level*, International Linguistic Center, Dallas 1978.

³⁴ L. Perdue, *Parenesis and Epistle of James*, *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 72/1981, s. 241-56. W swojej pracy *The Social Character of Paraenesis and Paranetic Literature*, doprecyzował własne poglądy, wskazując, że nie jest możliwe oderwanie od kontekstu społecznego pouczeń parenetycznych, dlatego są silnie powiązane z sytuacją odbiorców, do których są kierowane.

³⁵ W. Wachob, *The Voice of Jesus in the Social Rhetoric of James*, Cambridge 2000.

³⁶ Taką propozycję przedstawia np. R. Bauckam, *James: Wisdom of James, Disciple of Jesus the Sage*, London 1999, s. 63-73. Stoi on na stanowisku, że w taką globalną strukturę jest wpisany, z założenia autora listu, przedstawiony w dwunastu sekcjach dość luźny materiał, który można interpretować na wiele sposobów, co wskazuje na nadane mu cechy uniwersalizmu. Po tej samej linii argumentacji poszedł D. J. Moo, *The Letter of James*, Grand Rapids 2000, s. 6-9, który uważa, że globalna struktura epistolarna integruje treść Jk, ale jego treściowy cel: pouczenia o osiągnięciu duchowej pełni, jest przedstawiony w siedmiu kluczowych problemach, które nie wykazują ściślejszych związków pomiędzy sobą.

su.³⁷ Można tu zaobserwować pewną prawidłowość: albo badacze bardziej skłaniają się ku układowi formalnych elementów strukturalnych, albo układowi tematycznemu, albo argumentacyjnemu. Ciekawe propozycje struktury Listu Jakuba przedstawiają prace R.B. Terry'ego oraz T. Cargala, którzy zastosowali zasady semiotyki strukturalnej.³⁸ Wśród propozycji zbudowanych w nurcie analizy lingwistycznej tekstu, należy wymienić prace wzmiankowanych wcześniej F. Francisa i P. Davidsa, według których struktura listu jest chiastyczna; w dalszej kolejności prace J.M. Reese'a³⁹ i R.B. Crotty'ego i M.E. Taylora,⁴⁰ którzy opowiadają się za strukturą koncentryczną, a także ujęcia linearnego układu tematów, w pracach, np.: F. Vougi, C.L. Bomberga i M.J. Kamell, S. McKnighta.⁴¹ Trzeba zwrócić uwagę, że propozycje struktury Listu Jakuba, które bazują na wyodrębnianiu kluczowych tematów, są efektem wykorzystywania różnych narzędzi metodologicznych, a układ tematów widziany jest albo jako linearny, albo odnoszący się do jednego, wiodącego tematu, który pełni funkcję integracyjną w całym liście i jest osnową struktury. Ten kierunek w badaniach nad integralną strukturą Listu Jakuba nadała praca R. Hoppego,⁴² który za wiodący temat listu uznał „wiarę i mądrość” i uważał, że jest on strukturalnie rozproszony w całym liście. Kolejne propozycje koncentrują się na wyróżnianiu w liście strukturalnej nośności takich tematów, jak: rola wiary,⁴³

³⁷ Por. np. L. L. Cheung, *The Genre, Composition and Hermeneutics of the Epistle of James*, Milton Keynes 2003; M. E. Taylor, G.H. Guthrie, *The Structure of James*, *Catholic Biblical Quarterly* 68/2000, s. 681-705.

³⁸ R.B. Terry, *Some Aspects of the Discourse Structure of the Book of James*, *Journal of Translation and Textlinguistics* 5/1992, s. 106-125; T.B. Cargal, *Restoring the Diaspora: Discursive Structure and Purpose in the Epistle of James*, Atlanta 1993.

³⁹ J.M. Reese, *The Exegete as Sage: Hearing the Massage of James*, *Biblical Theology Bulletin* 12/1982, s. 82-85; R. B. Crotty, *The Literary Structure of James*, *American Benedictine Review* 40/1992, s. 45-57.

⁴⁰ M.E. Taylor, *A Text Linguistic Investigation into the Discourse Structure of James*, London 2006 (publikacja jego dysertacji z 2001 r., obronionej w Southwestern Baptist Theological Seminary).

⁴¹ F. Vouga, *L'Épître de Saint Jacques*, Genève 1984; C.L. Blomberg, M.J. Kamell, *James, Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament*, Grand Rapids 2008 (dostrzegają oni interesujący układ trójkowy: trzy bloki tematyczne, a w każdym z nich po trzy tematy); S. McKnight, *The Letter of James*, *The New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids 2011, s. 55.

⁴² R. Hoppe, *Der theologische Hintergrund des Jakobusbriefes*, Würzburg 1977.

⁴³ Por. np. M. Lautenschlager, *Der Gegenstand des Glaubens im Jakobusbrief*, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 87/1990, s. 163-184; F. Vouga, *L'Épître de Saint Jacques*; R. Martin, *The Epistle of James*, Waco 1988.

wiara w sferze etyki społecznej,⁴⁴ antyteza: przyjaźń z Bogiem – przyjaźń ze światem,⁴⁵ doskonałość i pełnia,⁴⁶ soteriologiczna perspektywa chrześcijańskiej egzystencji,⁴⁷ zbawcza funkcja mądrości,⁴⁸ eschatologiczna motywacja etycznych pouczeń,⁴⁹ polemika z paulin izmem.⁵⁰

Wielu współczesnych badaczy podkreśla kluczową rolę analizy retorycznej i socjo-retorycznej, dla odczytania kompozycji Listu Jakuba.⁵¹ Dzięki tym analizom odtwarza się możliwy układ argumentacyjny, który obejmuje cały list. Najbardziej cenione są tutaj propozycje W. Wuellnera, H. Frankemöllega oraz B. Witeringtona III. Pierwszy z nich łączył badania retoryczne z analizą semiotyczną i teorią komunikacji. Drugi zaś, opierając się na wcześniejszych badaniach Claddera i Davidsa, zaproponował bardzo szczegółową analizę literacką całego listu i przedstawił jego strukturę retoryczną, dającą wgląd w strategię argumentacyjne autora, interakcje tematów, zastosowane środki perswazji itp., trzeci zaś z nich przedstawił spójną strukturę argumentacji deliberatywnej i wykazał, że opiera się ona na ogólnym *inventio* skłonienia odbiorców do zmiany zachowania w najbliższej przyszłości. Tym autorom zawdzięczamy wykazanie wewnętrznej koherencji całości listu w jego sytuacji retorycznej.

⁴⁴ Por. np. S. C. Fay, *Weisheit-Glaube-Praxis: Zur Diskussion um den Jakobusbrief*, w: J. Hainz (red.) *Theologie im Werden: Studien zu den theologischen Konzeptionen im Neuen Testament*, Paderborn 1992, s. 397-415.

⁴⁵ Por. L. T. Johnson, *Friendship with the World/Friendship with God: A Study of Discipleship in James*, w: F. F. Segovia (red.), *Discipleship in the New Testament*, Philadelphia 1985, s. 166-183.

⁴⁶ Por. np. M. Klein, „Ein vollkommenes Werk“: *Vollkommenheit, Gesetz und Gericht als theologische Themen des Jakobusbriefes*, Stuttgart 1995.

⁴⁷ M. Konradt, *Christliche Existenz nach dem Jakobusbrief: Eine Studie zu seiner soteriologischen und ethischen Konzeption*, Göttingen 1998.

⁴⁸ U. Luck, *Die Theologie des Jakobusbriefes*, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 81/1984, s. 1-30; W. Bindemann, *Weisheit versus Weisheit: Der Jakobusbrief als innerkirchlicher Diskurs*, *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche* 86/1995, s. 189-217; J. P. Hartin, „Who is Wise and Understanding among You?“ (*James 3:13*): *An Analysis of Wisdom, Eschatology and Apocalypticism in the Epistle of James*, Atlanta 1996, s. 483-503.

⁴⁹ F. Mussner, *Die ethische Motivation im Jakobusbrief*, w: H. Merklein (red.), *Neues Testament und Ethik*, Freiburg 1989, s. 416-423.

⁵⁰ W. Popkes, *Der Brief des Jakobus*, *Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament*, Leipzig 2001; M. Hengel, *Der Jakobusbrief als antipaulinische Polemik*, w: G. F. Hawthorne, O. Betz (red.), *Tradition and Interpretation*, Grand Rapids 1987, s. 247-278.

⁵¹ Por. S. McKnight, *The Letter of James*, s. 52-54.

Podsumowując, należy powiedzieć, że uczeni współcześni są niemal całkowicie jednomyślni, co do faktu istnienia jednolitej struktury całego Listu Jakuba, natomiast różnią się w szczegółach, co do tego jaka ona jest. Hipoteza Dibeliusa dotycząca parenetycznej natury listu została albo odrzucona, albo w istotny sposób zmodyfikowana w świetle pogłębionych badań nad strukturą i osadzeniem społecznym utworów pisanych gatunkiem parenetycznym. Szczegółowe analizy pojedynczych sekcji listu w aspekcie literackim i retorycznym pozwoliły autorom dostrzec ich wzajemne formalne i tematyczne powiązania i wnioskować o sekwencyjnym i zamierzonym przez autora rozwoju myśli oraz o jego koherencji jako całości. Istnieje też zasadnicza zgodność wśród egzegetów reprezentujących różne podejścia metodologiczne, że pierwszy rozdział listu jest kluczowy dla rekonstrukcji właściwej struktury tego pisma i że wprowadza tematy, które są rozwinięte przez autora w dalszych czterech rozdziałach.

Najbardziej cenne w tym zakresie okazały się, jak już wspomniano, badania retoryczne, bo przyłożenie zasad retoryki do tekstu tego listu nie neguje jego literackiego gatunku, ale pozwala na dojrzenie w nim jednorodnego zamysłu autora według retorycznego klucza perswazyjnego. Zastosowanie metody analizy retorycznej w studiach nad Listem Jakuba pozwoliło zaproponować i obronić tezę o jego strukturalnej jedności, co nie było możliwe przy użyciu metody analizy historyczno-literackiej.

B. Dyskusja nad datacją i autorem Listu Jakuba

Dyskusja nad datą powstania Listu Jakuba jest nierozzerwalnie związana z dyskusją na temat jego autorstwa. Współcześni autorzy komentarzy do Listu Jakuba podają najczęściej, że pismo to powstało w drugiej połowie I w. Jednak szczegółowe badania w zakresie datacji listu są zaskakujące, ponieważ ich rozbieżność jest bardzo duża: od wczesnej datacji, bliskiej tradycji ustnego nauczania Jezusa, jeszcze przed wydzieleniem chrześcijaństwa z Synagogi, a więc na początek lat 50., po późną, przesuwaną na połowę II w. Widać więc, że w istocie kwestie datacji listu są nadal nierozwiązane. Badania historyczno-komparatystyczne wskazują na różne możliwości. Ich wyniki w dużej mierze są uzależnione od zakresu badanych świadectw tekstów paralelnych do Listu Jakuba. Wiążą się one także z badaniami nad historią kanoniczności listu i uwzględniają nowe świadectwa, jak choćby nieznanie wcześniej badaczom paralelne teksty z literatury apokryficznej. Pomocne w poradzeniu sobie z tymi

rozbieżnościami mogą być również badania z zakresu socjologii i antropologii, przyłożone do grupy potencjalnych odbiorców listu, dzięki czemu wskazuje się na możliwy moment powstania tekstu o takim, a nie innym charakterze.

Współcześni komentatorzy proponują cztery rozwiązania jeśli chodzi o autorstwo Listu Jakuba.⁵² Niewielka liczba badaczy utrzymuje nadal, że został on napisany przez Jakuba, Brata Pańskiego, przełożonego wspólnoty Kościoła w Jerozolimie (Jakub Sprawiedliwy) jeszcze przed tzw. Soborem Jerozolimskim (Dz 15), tzn. w latach 40. I w.⁵³ Inni, opowiadając się za tym samym autorem przenoszą datację listu na lata 50. (data graniczna rok 62 – śmierć Jakuba), twierdzą, że pismo to wyrosło z polemiki z paulinizmem, na temat usprawiedliwienia przez wiarę i znaczenia uczynków.⁵⁴ W trzeciej grupie możemy sklasyfikować badaczy, którzy opowiadają się za pseudonimicznym charakterem tego pisma i uważają, że zostało ono napisane pod koniec I lub na początku II w. przez nieznanego autora o inklinacjach judeochrześcijańskich.⁵⁵ Największa grupa egzegetów uznaje, że List Jakuba został ostatecznie zredagowany już po śmierci Jakuba, Brata Pańskiego, na podstawie zebranej przez niego i spisanej tradycji nauczania. Redakcji tych materiałów miałyby dokonać człowiek znający bardzo dobrze język i kulturę grecką.⁵⁶

Trzeba powiedzieć, że modele socjologiczne i badania leksyki autora listu wskazują na argumenty za tradycyjnie pojmowanym autorstwem Jakuba, syna Józefa, przełożonego wspólnoty żydowskich wyznawców Jezusa w Jerozolimie, który poniósł tam śmierć męczeńską najprawdopodobniej w 62 r. Od kilkudziesięciu lat zagadnienie tożsamości Jakuba, Brata Pańskiego, jest jednym

⁵² Propozycja L. Massebieau (*L'épître de Jacques, est-elle l'oeuvre d'un chrétien?*) z 1895 r., poparta przez F. Spittę (komentarz *Der Brief des Jakobus*), utrzymująca, że List Jakuba jest adaptacją wcześniejszego pisma żydowskiego została przekonująco obalona przez Dibeliusa.

⁵³ Zob. np. W. Wessel, *An Inquiry into the Origin, Literary Character, Historical and Religious Significance of the Epistle of James*; J.A.T. Robinson, *Redating the New Testament*, London 1976.

⁵⁴ Zob. np. E.M. Sidebottom, *James, Jude and 2 Peter*, London 1967; F.F. Bruce, *The General Letters*, w: G.C.D. Howley (red.), *A New Testament Commentary*, London 1969; S. McKnight, *The Letter of James*, s. 38.

⁵⁵ Zob. np. W. Kümmel, *Introduction to the New Testament*, Nashville 1975; W. Popkes, *Der Brief des Jakobus*.

⁵⁶ Zob. np. P. Davids, *The Epistle of James*, s. 22; R. P. Martin, *The Epistle of James*, s. LXX, LXXVII; W. Byrskog, *Story as History – History as Story: The Gospel Tradition in the Context of Ancient Oral History*, Tübingen 2000, s. 170; J. P. Hartin, *James*, s. 25-27.

z częściej podejmowanych tematów z zakresu egzegezy Nowego Testamentu. Obszar tych zagadnień wykracza daleko poza zainteresowanie samym Listem Jakuba.⁵⁷

C. Nauczanie etyczne, społeczne i teologiczne w Liście Jakuba

Ten nurt badań jest bardzo obszerny. Wielu współczesnych badaczy koncentruje się w swoim podejściu do Listu Jakuba na zagadnieniach etycznych, uznając je za najistotniejsze w wykładzie listu. Wiele z tych badań stanowi kontynuację wcześniejszych trendów, ustalających naturę i zakres różnic, zachodzących między wskazaniami etycznymi autora Listu Jakuba a wskazaniami etycznymi w listach *Corpus Paulinum*. Większość z tych badań sprowadza się do mniej lub bardziej świadomego założenia, że list stanowi zbiór parenetycznych pouczeń o wymiarze praktycznym (niekoniecznie w rozumieniu parenezy Dibeliusa). Nie brakuje też prac (te są szczególnie interesujące), uwzględniających inny model wyjściowy, związany z gatunkiem, strukturą i przeznaczeniem listu, w świetle których rozważa się obecne w nim zagadnienia etyczne i religijne. Wyjście poza metodę historyczno-krytyczną i uwzględnienie wyników badań krytyki retorycznej i socjologicznej pozwala na bardzo ciekawe wnioski. Najważniejsze w tym nurcie współcześnie jest oderwanie się od hegemonii listów Pawłowych i niezależna perspektywa spojrzenia na nauczanie zawarte w Liście Jakuba.

P. J. Hartin, *A Spirituality of Perfection: Faith in Action in the Letter of James* (Collegeville 1999), zauważa że etyka prezentowana w Liście Jakuba jest skrajnie różna od zindywidualizowanej etyki współczesnego człowieka i częstym błędem w interpretacji listu jest narzucanie w podejściu hermeneutycznym tej głęboko spersonalizowanej perspektywy. Podczas gdy List Jakuba prezentuje wyraźnie społeczny aspekt etyki, a zatem, według współczesnych modeli zachowania się grup społecznych zalecenia autora listu, co do praktyki postępowania, dotyczą całej grupy odbiorców, to jednocześnie wskazują na postępowanie poszczególnych osób wobec innych i całej grupy.⁵⁸

⁵⁷ Współczesny stan badań i perspektywy dalszych poszukiwań szeroko przedstawia M. Myllykoski, *James the Just in History and Tradition: Perspectives of Past and Present Scholarship (Part I)*, *Currents in Biblical Research* 5(2006)1, s. 73-122; tenże, *James the Just in History and Tradition: Perspectives of Past and Present Scholarship (Part II)*, *Currents in Biblical Research* 6(2007)1, s. 11-98.

⁵⁸ Do podobnych wniosków w sprawach etycznego wymiaru listu dochodzą także: D.G. McCartney, *James*, s. 74-76; L.T. Johnson, *The Letter of James*, s. 26-88; S. McKnight, *The Letter of James*, s. 43-47. K.-W. Niebuhr, *James in the Minds of the Recipients*,

Badania socjologiczne nad Listem Jakuba wpisują się w szeroki nurt socjologicznych i antropologiczno-kulturowych eksploracji społeczności śródziemnomorskiej owego czasu zaaplikowanych do ksiąg Nowego Testamentu. Stoją one na fundamencie przekonania, że każdy tekst jest produktem i wyrazicielem kultury z której wyrasta. Dlatego też jego właściwa interpretacja jest możliwa jedynie wtedy, gdy odniesie go do różnorodnych aspektów tej kultury (system wartości, relacje i uwarstwienie społeczne, mechanizmy zachowań, obyczaje, wierzenia religijne itp.). W aplikacji tego podejścia badawczego do Listu Jakuba wyróżniają się szczególnie prace J. H. Elliotta, *The Epistle of James in Rhetorical and Social Scientific Perspective: Holiness-Wholeness and Patterns of Replication* (BTB 23/1993, s. 71-81); T.C. Pennera, *The Epistle of James and Eschatology: Re-reading Ancient Christian Letter* (Sheffield 1993); B. Witheringtona III, *Letters and Homilies for Jewish Christians. A Socio-Rhetorical Commentary on Hebrews, James and Jude* (Downer Grove 2007, s. 385-555). Nadal jednak żywa jest wśród egzegetów dyskusja, na ile metoda analizy retorycznej jest odpowiednim narzędziem do rekonstrukcji sytuacji społecznej adresatów Listu Jakuba.⁵⁹ Bardzo obiecujące wydają się także pierwsze próby zastosowania metody socio-retorycznej Vernona Robbinsa⁶⁰ w studiach nad Listem Jakuba.⁶¹

Komentatorzy listu są zgodni, że niezależnie od tego, czy pod względem gatunkowym zdefiniujemy go jako parenezę w rozumieniu klasycznym czy też jako dyskurs protreptyczny, strategia pragmatyczna autora tego pisma nastawiona jest na formację religijno-społeczną adresatów.⁶² Chodzi mu zatem o to,

w: K.-W. Niebuhr, R.W. Wall (red.), *The Catholic Epistles and Apostolic Tradition. A New Perspective on James to Jude*, Waco 2009, s. 43-54.

⁵⁹ Milcząco zakładają to np. M. Hengel, *Der Jakobusbrief als antipaulinische Polemik*, w: G.F. Hawthorne, O. Betz (red.), *Tradition and Interpretation*, s. 247-278; M. Tsuji, *Glaube zwischen Vollkommenheit und Verweltlichung*. Natomiast L. Thurén, *Risky Rhetoric of James* i D.F. Watson, *James 2 in Light of Greco-Roman Schemes of Argumentation*, *New Testament Studies* 39/1993, s. 94-121 minimalizują taką możliwość.

⁶⁰ V. Robinson wyłożył zasady swojej metody przede wszystkim w dwóch pozycjach: tenże, *Exploring the Texture of the Text: A Guide to Socio-Rhetorical Interpretation*, Valley Forge 1966; tenże, *The Tapestry of Early Christian Discourse: Rhetoric, Society and Ideology*, New York 1996.

⁶¹ W.H. Wachob, „*The Rich in Faith*” and „*Poor in Spirit*”: *The Socio-Rhetorical Function of a Saying of Jesus in the Epistle of James* (praca doktorska z 1993 r.); tenże, *The Voice of Jesus in the Social Rhetoric of James*, Cambridge 2000; tenże, *The Apocalyptic Intertexture of the Epistle of James*, w: D.F. Watson (red.), *The Intertexture of the Apocalyptic Discourse in the New Testament*, Atlanta 2002, s. 165-185;.

⁶² Por. L.G. Perdue, *The Social Character of Paraenesis and Paraenetic Literature*, s. 23-27; P.J. Hartin, *James*, s. 13-14.

by ich przekonać do przyjęcia wartości i etosu wspólnoty chrześcijańskiej, do której przynależą (tzw. socjalizacja).⁶³ Badacze zauważają, że retoryczny zamysł Listu Jakuba wypowiedziany jest już w jego adresie i sprowadza się do przekonania adresatów, że stanowią ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, („do dwunastu plemion w rozproszeniu” – 1, 1) i że to pociąga za sobą nowe rozumienie swej tożsamości. Adresaci listu powinni być świadomi, że przynależność do społeczności chrześcijańskiej implikuje życie zgodne z wyznawanymi przez tę wspólnotę wartościami i pociąga za sobą swego rodzaju separację od szerszej społeczności. Nie chodzi tutaj o wyizolowanie się ze społeczeństwa, ale o „zachowanie siebie samego nieskałanym od wpływów świata” (1, 27). Ten dystans od „świata” i jego wartości ma pomóc członkom wspólnoty stworzyć przestrzeń do przyjaźni z Bogiem (4, 4).⁶⁴ Przystąpienie do wspólnoty wiary w Jezusa Chrystusa pociąga za sobą respektowanie wartości równości społecznej. Autor obrazuje to na przykładzie przyjęcia do wspólnoty człowieka bogatego i biednego. Te same zasady dotyczą wzajemnych relacji między poszczególnymi wspólnotami. Jedynymi osobami „wyróżnionymi” we wspólnocie są starsi i nauczyciele – ich wyższość polega na służbie reszcie wspólnoty.

Badacze Nowego Testamentu zwracają uwagę, że List Jakuba nie zawiera typowego dla *Corpus Paulinum* wykładu chrystologii i eklezjologii. Jednak współcześni egzegeci listu nie zgadzają się z zadeklarowaną przez Dibeliusa oceną, że w „Liście Jakuba nie ma teologii”.⁶⁵ Istotnie brak bezpośrednich odniesień do zbawczego dzieła Jezusa Chrystusa i tylko dwukrotne przywołanie Jego imienia w liście jest zaskakujące jak na tekst Nowego Testamentu i trudno to pomijać milczeniem we współczesnych badaniach. Ponieważ jednak dzisiaj patrzy się na List Jakuba niezależnie od etyki i teologii Pawłowej, przestaje się go oceniać w negatywnym świetle. To, co było wyraźnie negatywnie oceniane przez badaczy okresu reformacji i później, dzisiaj zaczyna być podkreślane jako walor listu. Zauważa się wybitnie teologiczny charakter Listu Jakuba i niemożność oderwania jego nauczania etycznego od głęboko zakorzenionej teologii. Uważa się, że społeczne odniesienia etyczno-religijne wskazują na wyjątkowy typ eklezjologii w ramach Nowego Testamentu. Autor listu koncentrował się

⁶³ Pojęcie *socialization* wypracowali P.L. Berger, T. Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City 1996, s. 120.

⁶⁴ Szerzej zagadnienia te komentują np. B. Witherington III, *Letters and Homilies*, s. 512-513; C.L. Blomberg, M.J. Kamell, *James*, Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament, Grand Rapids 2008, s. 198-200; D.G. McCartney, *James*, Baker Exegetical Commentary on the New Testament, Grand Rapids 2009, s. 209-216.

⁶⁵ M. Dibelius, *A Commentary of the Epistle of James*, s. 11.

na relacjach wspólnoty wierzących jako „grupy z Bogiem”. Przede wszystkim jednak praktyczne wskazania etyczne autora, pokazują myśl teologiczną: Bóg jest Stwórcą (także Stwórcą wspólnoty), dawcą prawa normującego ludzkie postępowanie, źródłem wszelkiej mądrości oraz Ojcem. Warto tu zaznaczyć, że ten dość swoisty zwrot w kierunku teologicznych poszukiwań jest jeszcze w początkowej fazie. Niemalą rolę odgrywają tu analizy retoryczne listu, które przesuwały akcent w kierunku teologicznego wymiaru tekstu.

Wiek XX i pierwsze dziesięciolecie obecnego przyniosły niespotykane wcześniej w historii zdynamizowanie zainteresowania nowotestamentalistów Listem Jakuba. Przełomowym i paradygmatycznym na dalsze dziesięciolecia okazał się komentarz M. Dibeliusa z 1921 r. Zadecydowało o tym zwłaszcza zdefiniowanie gatunku literackiego listu jako parenezy i traktowanie go jako luźnego zbioru religijno-etycznych pouczeń i maksym. Badania nad gatunkiem parenezy, a zwłaszcza wyróżnienie dyskursu protreptycznego, pozwoliło współczesnym badaczom w nowym świetle spojrzeć na List Jakuba. Coraz więcej uczonych widzi w nim pismo koherentne, o wysublimowanej zamierzonej przez autora strukturze. Różnią się oni jednak jeśli chodzi o to, czy list zawdzięcza swą jedność obecnym w nim elementom formalnym, tematycznym czy też argumentacyjnym.

Zastosowanie w ostatnich dziesiątkach lat w studiach nad Listem Jakuba nowych metod egzegetycznych pozwoliło badaczom spojrzeć znacznie szerzej na zagadnienia związane z jego interpretacją, niż pozwalała na to metoda historyczno-krytyczna. Analiza retoryczna nie tylko potwierdziła wewnętrzną spójność tego pisma, ale również pozwoliła przebadać perswazyjną nośność pojedynczych wypowiedzi oraz tekstu, jako zamierzonej całości. Przyłożenie zaś do tego pisma kryteriów socjo-retorycznych, socjologicznych, antropologiczno-kulturowych umożliwiło egzegetom ulokować ten tekst w kontekście szeroko pojętej kultury śródziemnomorskiej oraz środowiska judaistycznego i wczesnochrześcijańskiego, a w konsekwencji uwolnić się w interpretacji od jednostronnego czysto literackiego spojrzenia.

Nowe metody pozwoliły też spojrzeć na nowo na klasyczne „historyczno-krytyczne tematy” związane z Listem Jakuba, takie jak autor, czas i miejsce powstania, tożsamość adresatów itp. Badacze zasadniczo nie podważają Jakubowego autorstwa tego listu i niemal zgodnie uznają, że jedynym pretendentem

jest Jakub, Brat Pański. Natomiast różnią się, jeśli chodzi o jego bezpośredni, „fizyczny”, udział w powstaniu tego pisma. Na czas powstania patrzy się zaś coraz bardziej jako na proces, który obejmowałby zbieranie materiału pochodzącego z nauczania i konstytuującego Jakubową tradycję oraz jego redakcję. W badaniach nad adresatami autorzy współcześni nie próbują na siłę określać etnicznej i terytorialnej tożsamości „dwunastu plemion w rozproszeniu”, lecz badają uwarunkowania społeczne tych wspólnot, żyjących pośród obcego sobie świata. Zagadnienia etyczne i religijne listu są analizowane nie jako pewna „ogólna teoria” (jak u Dibeliusa), ale jako wskazania dla konkretnych ludzi, walczących o zachowanie i rozwijanie swojej religijno-społecznej tożsamości.

Współcześni badacze zwracają także uwagę na humanistyczny uniwersalizm zaleceń Listu Jakuba: w kwestiach równego traktowania wszystkich ludzi, unikania wszelkich form dyskryminacji, stosunku do ubóstwa i bogactwa, pracy i działania ludzkiego, postępowania wobec słabszych, powściągliwości w mowie itd., które są szczególnie bliskie człowiekowi XXI w. Paradoksalnie praktyczne zalecenia postępowania, które zostały napisane najprawdopodobniej pod koniec I w. nie straciły na aktualności, być może dlatego, że, jak zauważa J.P. Hartin, niosą w sobie dziedzictwo mądrości wielu kultur starożytnych. Coraz częściej badacze zwracają uwagę na ów ogólno-humanistyczny wydźwięk nauczania Listu Jakuba. Daje to bowiem podstawy do budowania właściwych relacji między chrześcijaństwem a innymi społecznościami. Szczególnie zaś, przez wspólną płaszczyznę z etyką judaizmu i islamu, list ten staje się punktem wyjścia do dialogu międzyreligijnego.

Dr Dorota Muszytowska SBP 267